

Науковий вісник Чернівецького
університету імені Юрія Федьковича:

Історія. № 2. 2025. С. 31–40.

History Journal of Yuriy Fedkovych
Chernivtsi National University.

№ 2. 2025. Pp. 31–40.

DOI <https://doi.org/10.31861/hj2025.62.31-40>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94(477.85/.87): 379.85«1894/1914»

© Світлана Галемчук* (Івано-Франківськ)

ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНА І САНАТОРНО-КУРОРТНА СПРАВА НА ГАЛИЦЬКІЙ ГУЦУЛЬЩИНІ В КІНЦІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті проаналізовано туристично-рекреаційну і санаторно-курортну справу на Галицькій Гуцульщині у кінці ХІХ — на початку ХХ ст. Подано відомості про спорудження окремих залізничних гілок та формування туристично-рекреаційної мережі на території регіону; охарактеризовано створення та діяльність відпочинково-санаторних закладів Галицької Гуцульщини; звернуто увагу на перешкоди розвитку туристично-рекреаційної і санаторно-курортної справи на території краю, пов'язані із природними стихійними лихами, залізничними пригодами і нещастями та санітарними умовами проживання відпочиваючих.

Ключові слова: Галицька Гуцульщина, відпочинок, відпочинкова вілла, санаторій, бальнеологічний курорт, залізниця, туристичний притулок, Чорногірський відділ Татранського туристичного товариства, «Клуб Яремчанський».

Svitlana Galemchuk (Ivano-Frankivsk)

TOURISM, RECREATION AND SANATORIUM-RESORT BUSINESS IN THE GALICIAN HUTSUL REGION IN THE LATE 19th AND EARLY 20th CENTURIES

Abstract. Galician Hutsul region had significant recreational potential due to its special natural and climatic conditions, the development and establishment of which was particularly influenced by the laying of the Stanislaviv-Voronienka railway branch in 1894, which greatly improved the logistics of the region under study. The railway administration itself was interested in various promotions related to the sale of train tickets in order to increase its profits and passenger traffic. Special additional trains were organized for the summer periods, when the load on rail transport was particularly high, and discounts were offered in the winter period so as not to lose customers. The railway was the marker along which numerous villas and sanatoriums began to be built, especially in such settlements of the Galician Hutsul region as Yaremche, Mykulychyn, Tatariv, and Vorokhta. There were plans to lay a railway line in the Kosiv district of the Galician Hutsul region along the banks of the Black Cheremosh River through Zhabie (modern Verkhovyna) to Burkut, but these plans did not come to fruition, although this region also had prospects for recreational development. The press at the time paid considerable attention to the issue of choosing locations for the construction of villas and sanatoriums, characterizing them in terms of the services they provided, thus creating competition in this market, and also addressed the problems that hindered this process.

The development of balneological resorts in Deliatyn and Burkut, the presence of hydrotherapeutic sanatoriums in Yaremche, Tatariv, and Vorokhta, consultations with renowned doctors, the creation of numerous mountain routes of varying difficulty, the operation of various tourist shelters, the provision of catering services, the existence of a well-thought-out system of promotional discounts on train tickets both in summer and winter attracted an increasing number of vacationers and brought considerable income to the owners of villas and sanatoriums, while at the same time encouraging the authorities to improve the existing infrastructure. The local population also took an active part in the process of developing tourism in the region, in particular by selling food to vacationers, providing horse-drawn transport services, and working in guesthouses and sanatoriums.

Keywords: Galician Hutsul region, rest, holiday villa, sanatorium, balneological resort, railway, tourist shelter, Chornohora branch of the Tatra Tourist Association, «Yaremcha Club».

* аспірантка кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Postgraduate Student, Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, Vasyl Stefanyk Carpathian National University.

orcid.org/0000-0001-8880-289X

e-mail: halemchuks@gmail.com

Постановка проблеми. Кінець XIX — початок XX ст. в Австро-Угорській імперії ознаменований не тільки процесами піднесення національно-визвольних рухів народів, що перебували в її складі, а також інтенсифікацією соціально-економічного розвитку, що торкнувся і такої віддаленої території, як Галицька Гуцульщина, яка означена населеними пунктами тогочасних Косівського, південної і південно-західної частин Печеніжинського, Коломийського та Надвірнянського повітів. «Не забуду ніколи той... дивний образ в оточенні високих гір, у безлюдному верховинському світі, який настрояє душу до непізнаних дум», — так про чудові краєвиди Галицької Гуцульщини писав часопис «Зоря» у 1880 р.¹.

Недоторкана краса гірського краю, до якого в кінці XIX ст. значно зріс інтерес громадськості, стала тим особливим чинником, який визначив перспективи розвитку цієї місцевості на десятиліття вперед. На початку XX ст. про рекреаційний потенціал гірської частини Галицької Гуцульщини вишукано сказав український театральний і громадсько-політичний діяч Гнат Хоткевич: «Природа... ми знаємо красоти Швейцарії з її триста-по-триста разів зображеними куточками, знаємо красу фінляндських озер, норвежських фьордів, кавказьких врівів — але краси гуцульських гір ми не знаємо»².

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення розвитку туристично-рекреаційної і санаторно-курортної справи на Галицькій Гуцульщині у кінці XIX — на початку XX ст. досліджували українські і польські дослідники В. Гнатюк³, С. Левицький, М. Орлович⁴, Т. Прахил⁵. Сьогодні дослідження цієї проблеми перебуває у полі зору В. Клапчука⁶, М. Мовної⁷, С. Панькової⁸, Є. Каплони⁹ та інших. Змістовними є праці Володимира Клапчука, в яких розкрито розвиток санаторно-курортної (рекреаційної) справи на території краю досліджуваного періоду, міститься цінна інформація про природні умови й ресурси становлення та розвитку бальнеологічного курорту гуцульського містечка Делятин в останній чверті XIX — першій третині XX ст.¹⁰.

Туристично-рекреаційна і санаторно-курортна справа на Галицькій Гуцульщині в кінці XIX — на початку XX ст. перебувала у полі зору тогочасної української і польської газетної періодики. У газетах «Діло», «Народна часопись», «Кур'єр Станиславівський», «Кур'єр Львівський» багато уваги приділялося розвитку туризму на території краю, характеристиці створення та діяльності відпочинково-санаторних закладів, умов проживання відпочиваючих тощо. Загалом джерелознавча цінність публікацій періодики досліджуваного часу полягає в тому, що тут уміщувалися інформативні й змістовні матеріали, пов'язані із соціально-економічним розвитком коронного краю та які потребують більш уважного ставлення, в тому числі і з вивчення туристично-рекреаційної та санаторно-курортної справи на території Галицької Гуцульщини у кінці XIX — на початку XX ст.

Метою статті є дослідження туристично-рекреаційної і санаторно-курортної справи на Галицькій Гуцульщині у кінці XIX — на початку XX ст. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: виділити відомості про спорудження окремих залізничних гілок та формування туристично-рекреаційної мережі на території регіону; охарактеризувати створення та діяльність відпочинково-санаторних закладів Галицької Гуцульщини; звернути увагу на перешкоди розвитку туристично-рекреаційної і санаторно-курортної справи на території краю, пов'язані з природними стихійними лихами, залізничними пригодами і нещастями та санітарними умовами проживання відпочиваючих.

Виклад основного матеріалу. З переходом у державне володіння, у досліджуваний період активно розбудовуються залізничні шляхи на Прикарпатті, зокрема і на Галицькій Гуцульщині. Пуск у листопаді 1894 р. залізничної гілки Станиславів — Вороненка (Ворохта) відкрив нові привабливі рекреаційні можливості для відпочинку «літників», як тоді називали туристів, на території краю. Через пів року після запуску цього залізничного сполучення польськомовний часопис «Кур'єр Львівський» опублікував велику статтю, в якій поміщені детальні вказівки і роз'яснення про особливості поселення, харчування, туристичні маршрути і, звичайно, спосіб пересування для планування відпочинку в горах Галицької Гуцульщини. Мандрівка в гори виглядала таким чином, що, виїхавши швидким потягом з м. Львова о 6.15 год, можна було дістатись ним до обіду «аж під саму Чорногору», здійснити кількогадинну прогулянку та повернутись вечірнім залізничним транспортом додому. Для тих подорожуючих, які виявляли бажання затриматись у горах на довший час, під час ночівлі пропонувався гостинний двір «Чорногірський», що був розташований поруч із залізничним вокзалом с. Ворохта Надвірнянського повіту. Станом на липень 1895 р., за одну добу ночівлі треба було заплатити 50 ст., а якщо подорожуючий належав до Татранського туристичного товариства, то ціна для такої особи становила 25 ст., у свою чергу, для молоді — 10 ст. У гостинному дворі працював ресторан з відносно невисокими цінами: печиво і випічку можна було купити відповідно за 35 ст. і 20 ст., кава з вершками чи ромом коштувала 14 ст.¹¹.

Цікаві поради надавались тим особам, які прагнули ночувати в горах у наметах. Для того, щоб краще обійти гірське пасмо Чорногори, пропонувалось першу ніч провести біля озера Марічейка, а потім спуститись через гірську вершину Поп Іван на полонину Гропа і вже там скористатись послугами туристичного притулку, який був власністю Чорногірського відділу Татранського туристичного товариства в м. Коломия. Звідси вже можна було спуститись до поселення Буркут Косівського повіту (нині входить до Зеленської сільської громади Верховинського району Івано-Франківської обл.) і відвідати «заклад купальний». Буркут став найбільшим лікувальним центром Галицької Гуцульщини завдяки наявності мінеральних вод, започаткувавши таким чином на території краю появу мережі водолікарень та стаціонарного лікування¹². Після відвідування цього закладу рекомендувалось піти до села Жаб'є Косівського повіту (нині селище Верховина Верховинського району Івано-Франківської обл.), де можна було зупинитись у притулку Чорногірського відділу товариства та пообідати там у ресторані. З с. Жаб'є через села і поселення Ільці, Кривополе (нині с. Кривопілля Верховинської селищної громади Верховинського району Івано-Франківської обл.), Арджелюджа (так здавна називали роздоріжжя шляху з села Ворохта до селища Верховина і на Заросляк, в напрямку до г. Говерли; саме Арджелюджа вважається однією з ключових точок під час планування маршрутів. — С. Г.), повернутись до с. Ворохти або дістатись до м. Косова, звідки возом їхати до залізничного вокзалу м. Коломий¹³.

Піші мандрівки горами ретельно планувались, зокрема туристичним комітетом Чорногірського відділу Татранського туристичного товариства в м. Коломия. Наприклад, в рекламному оголошенні газети «Кур'єр Станиславівський» на початку липня 1905 р. було розписано на місяць розклад походів на гірські вершини Хом'як, Кукул, Горган, Синяк. Так, вихід на гору Хом'як планувався 9 липня 1905 р. від залізничного вокзалу в с. Татарів Надвірнянського повіту о 8.16 год, похід мав тривати три з половиною години, повернення планувалось через урочище Женець з посадкою на зворотний потяг у цьому селі до м. Львова о 18.38 год. Наступним у цьому розкладі був запланований похід на полонину Лісна з села Микуличин Надвірнянського повіту з виходом на с. Ворохту і поверненням вечірнім потягом о 20.33 год. Ця мандрівка горами вважалася складним туристичним маршрутом і рекомендувалась тільки витривалим людям¹⁴.

Такі ж мандрівки пропонувались і з сусіднього с. Яремче Надвірнянського повіту, які теж організовував Чорногірський відділ Татранського туристичного товариства в м. Коломия. Пропонувались мандрівки на гору Явірник з виходом від залізничного вокзалу в с. Яремче о 7.46 год, похід мав відбуватись стежкою вище водоспаду Пробій, що на річці Прут, протягом чотирьох годин з поворотом біля гори Синячка в напрямку до с. Микуличин з поверненням звідти вечірнім потягом о 18.53 або 20.47 год¹⁵.

У літній період цей напрям був переповнений, пасажирів залізничних потягів нерідко скаржились на тісноту у вагонах, коли треба було боротись за своє місце в ньому, окремі з них могли стояти в проході та сидіти на сходинках вагона¹⁶. Це спричиняло залізничні пригоди і нещастя, в яких також вбачалися перевтома залізничних працівників, їхній недостатній фаховий рівень, незадовільний технічний стан рухомого складу і колій, перевищення швидкості через недотримання графіка руху.

Так, 1 липня 1910 р. на станції Лоева (поблизу м. Надвірної) сталася залізнична катастрофа. На цьому відтинку не розминулися відпочинковий з с. Ворохти Надвірнянського повіту і товарний потяги¹⁷. Один із пасажирів, очевидців цієї події, оповів, що він разом з родиною у неділю виїхав потягом «Ворохта — Станиславів» з с. Яремче Надвірнянського повіту до м. Надвірна. Потяг, як і всі інші поїзди, які влітку курсували за цим маршрутом у неділю та в «латинські» свята, був переповнений. На станції Лоева під час зупинки пасажирського потяга з невідомих причин три останні вагони, в яких перебувало 150 пасажирів, «відлучилися» від поїзда та вїхали на сусідній «правий шлях», на котрому стояв, а можливо, розпочав свій рух у бік с. Ворохти товарний потяг. Внаслідок удару трьох вагонів об локомотив товарного потяга шість пасажирів отримали важкі травми, а кільканадцять — легкі поранення. Серйозно пошкодженими виявилися локомотив товарного потяга і середній з трьох пасажирських вагонів. Невідомий очевидець події так описав у газеті «Діло» перші хвилини цієї трагічної події: «По катастрофі наступило страшне замішанє, зойк дітей, женщин і муштин не дасть ся описати і ніхто не здавав собі справи, що сталося. Родичі шукали дітей а діти питали ся за родичами, чи ще знаходять ся при житю». Серед першопричин залізничної катастрофи очевидець вбачав нездарність керівництва залізничної станції, оскільки місцевий вокзал не був освітлений, до того ж не було води і санітарного обладнання для надання першої домедичної допомоги. Цікаво, що серед пасажирів цього залізничного потяга було багато відомих представників української інтелігенції: посол австрійського парламенту Лев Бачинський, посол Галицького крайового сейму Дем'ян Савчак з родиною, адвокат Іван Саноцький з дружиною, адвокат Йосип Партицький та ін.¹⁸.

Щоб вирішити цю проблему, нерідко адміністрація запроваджувала спеціальні додаткові поїзди, які мали б зняти питання перевантаженості залізничної гілки у цьому напрямку¹⁹. У тогочасній газетній періодиці можна було також побачити дописи з висловленням подяки за віддану працю залізничному персоналові. Так, у вересні 1908 р. в «Кур'єрі Станиславівському» був опублікований лист від «вдячних літників», котрі висловлювали найкращі побажання керівникові яремчанського вокзалу Йозефові Орловічу, а також станційному персоналу, які були «завжди приємні та ввічливі»²⁰.

Якісному розвитку залізничної мережі, а отже й належному функціонуванню туристично-рекреаційної і санаторно-курортної справи на території краю перешкоджали природні стихійні лиха та негоди. Значні опади спричинювали розливи річок, зокрема Пруту, Черемошу, Бистриці Надвірнянської, та затоплення великих площ угідь. Під водою опинялися не тільки населені пункти, дороги, санаторно-курортні заклади, але й залізничні колії. Подолання наслідків стихій вимагало значних капіталовкладень.

Значної шкоди завдавали повені. Так, наслідком кількадечних дощів улітку 1900 р. став розлив р. Прут навколо залізничного шляху Делятин — Коломия — Стефанівка. Зокрема, потік р. Любіжня, притоки р. Прут, гнав за собою велику кількість «кльоців» (колода, брус. — С. Г.) зі складів дирекції домен і лісів. Удари цих «кльоців» розбили причілок залізничного мосту зі сторони м. Делятин, що спричинило зсунення (деформацію) залізної конструкції 3-метрового мосту. Через швидкий приплив води у потоці Солониця при його усті (впадінні) в р. Прут зупинився відплив води під залізничним мостом на 3,5 км деревиною, сіном та іншими предметами, знесеними водою. Це спричинило зміну потоку, який повернув з усією силою поза залізничний насип, що там лежав між спадом гори і річкою Прут. Шалений напір води прорвав залізничний насип між 3,6 і 4,2 кілометрами, а надмірний приплив зробив прірву в охоронному мурі, що стояв там від сторони річки. Значної шкоди р. Прут завдала с. Микуличину Надвірнянського повіту, яке опинилося під водою. У гірському населеному пункті місцевий тартак був підмунений, залізничний шлях перерваний. Так само у Надвірнянському повіті значної шкоди наробила інша річка Бистриця Надвірнянська. Нова залізнична гілка у сторону с. Пасічна була дуже пошкоджена. Міст на р. Стримба завалений. Ще один міст на р. Бистриця Надвірнянська в с. Пасічна, який коштував 100 тис. зр., заледве врятований завдяки тому, що працівники камеральної служби кожне пошкодження в підмурівку одразу ж засипали брилами каменю²¹.

Представники польської етнічної спільноти всілякими способами намагались сприяти розвитку туристичної справи в цьому регіоні. У 1896 р. був заснований «Клуб Яремчанський», метою якого стало створення комфортних умов для відпочивальників²². 30 червня 1897 р. в с. Яремче до послуг туристів був відкритий ресторан, цуккарня (заклад, який спеціалізується на продажу цукрових виробів або десертів. — С. Г.) та кав'ярня Болеслава Скіншинського, розташовані навпроти залізничного вокзалу²³.

Яремче поступово ставало популярним центром відпочинку для гостей. У 1902 р. польськомовний часопис «Нова реформа» порівнював на той час це село з польським курортом у місті Закопане²⁴. Інший часопис «Газета Львівська», описуючи це мальовниче гуцульське село, зазначає, що до 1894 р., тобто до року відкриття залізничної гілки Станиславів — Вороненка, більша частина якої проходила через гірську частину Надвірнянського повіту, в Яремче були тільки хати, які нагадували халупи, а зараз (мова йдеться про 1907 р. — С. Г.) воно набуло європейського вигляду: по обидві частини центральної дороги вишикувались численні вілли, готелі та ресторани, а продаж землі під забудову здійснювався місцевими гуцулами за «великі гроші»²⁵.

Відкриття залізниці сприяло активізації будівельних робіт, пов'язаних з відпочинково-санаторними закладами. Одним з перших водолікувальних закладів у с. Яремче була здравниця лікаря Градера. Наприкінці 1904 р. на Галицькій Гуцульщині працювала спеціальна комісія, котра шукала місце для будівництва окремого санаторію для грудних хворих. Були оглянуті села Ямна, Дора (нині обидва населені пункти входять до м. Яремче Яремчанської міської ради Надвірнянського району Івано-Франківської обл.), Микуличин, Татарів, Ворохта Надвірнянського повіту. Найбільш привабливим місцем для спорудження такого закладу визнано околиці села Дори як місцевості з найбільш сприятливим кліматом для оздоровлення²⁶. 17 грудня 1904 р. у м. Львові відбулось засідання товариства, котре мало опікуватись будівництвом санаторію. Координувала спорудження цього закладу між селами Дора і Яремче комісія з трьох осіб: інженера Глушинського, лікаря Меруновича та фізика Лежежинського. План будівництва мав розробити архітектор Захаревич. Санаторій був запланований на сто двадцять ліжок, з них половина розрахована на бідних пацієнтів, а решта відвідувачів мали оплачувати за своє перебування від трьох до шести корон²⁷. Водолікувальний заклад лікаря Градера поряд із санаторіями лікаря Жураківського у с. Татарів та лікаря Міхаліка у с. Ворохта вважався першокласним з дотримання гігієни та комфорту²⁸.

Взагалі у той час на території Яремчанщини спостерігався будівельний бум, пов'язаний з туристично-рекреаційними можливостями краю. Газета «Кур'єр Станиславівський» у 1908 р. виокремлює прізвище забудовника, пана Макаревича, який розпочав спорудження в європейському стилі пансіонату на двадцять шість номерів з їдальнями та салонами для відпочинку. Автор статті Зджіслав Камінські відзначав, що вілла цього «художника» мала вигляд палацу, а її стиль відповідав архітектурному польському закопанському стилю в поєднанні з гуцульськими мотивами. Власне, ця споруда, на його думку, мала б стати однією з найстильніших, яких так не вистачає в с. Яремче²⁹. У цьому гірському населеному пункті Галицької Гуцульщини у досліджуваний нами період здійснювалося будівництво менших вілл, зокрема адвоката Сроковського з м. Львова, радника Віерзейського панів Меруновича та Ламма з м. Станиславова³⁰.

Очевидно, вигідна залізнична транспортна логістика та сприятливі природно-кліматичні умови краю все більше приваблювали не тільки потенційних інвесторів, але й заможних громадян, які хотіли мати тут власне житло. Протягом 1894–1907 рр. у с. Яремче було збудовано сімдесят вілл, на спорудження яких витрачено пів мільйона корон урядовцями, купцями, промисловцями різних етнічних спільнот краю³¹.

Вигідно вирізнялося для відпочинку і оздоровлення село Татарів Надвірнянського повіту. Один із тогочасних відпочивальників вважав його своєрідним «королем серед кліматичних курортів в Східних Бескидах»³². У 1900 р. в цьому населеному пункті відкрито телеграфну станцію, що покращило зв'язок з цим закутком Галицької Гуцульщини³³.

Особливою популярністю серед заможних відпочивальників користувався водолікувальний санаторій лікаря Журавського, відкритий для відвідувачів поблизу с. Татарів у 1911 р. Він розташовувався на висоті 794 м над рівнем моря, мав на південно-західній стороні два великі ґанки, що сприяло сонячному освітленню будинку. Санаторій налічував двадцять сім просторих номерів з електричним освітленням, «повних світла і повітря», три купелеві кабінки та містив простору їдальню, яка могла одночасно розмістити сімдесят осіб³⁴.

Легітний клімат, який відзначався незначними сезонними коливаннями та опадами, а також повітря, багате озоном, як повсюди в гірських околицях, де ростуть хвойні ліси, сприяли перетворенню містечка Делятин Надвірнянського повіту на курортну місцевість³⁵. Цьому сприяла також наявність природних джерел — солоної води, яку планувалось використовувати для прийняття ванн відпочивальниками. У цьому мальовничому гуцульському містечку 22 травня 1910 р. відбулося урочисте відкриття бальнеологічного курорту, який спеціалізувався на лікуванні відпочиваючих солоною водою. Його приміщення були прикрашені прапорцями та великим транспарантом зі словом «Вітаємо». З м. Станиславова в обідню пору залізничним потягом прибули гості: віце-секретар Торгівельно-промислової палати м. Львова Вацлав Лобачевський та представники технологічного інституту. Їх зустріла на залізничному вокзалі місцева влада і на фіакрах доправила до місця відкриття солоних ванн, які були розміщені поблизу річки Солонець уздовж головної дороги, що вела до міст Станиславова та Коломиї. Після урочистого освячення бальнеологічного курорту бурмістр м. Делятин К. Атлас повідомив, що заклад носитиме ім'я Франца Йосифа I. Гості оглянули ванни двох видів (з насиченням вуглекислого газу та без нього) та інгаляторний зал, які були споруджені за кошти місцевої влади. Солона вода містила у собі такі корисні елементи, як кальцій, калій, натрій, бром, йод. У бальнеологічному курорті працювали місцеві лікарі Богданський та Горасовський³⁶.

З відкриттям цього закладу постала проблема розміщення більшої кількості відпочивальників. Місцева влада розглянула проєкт будівництва великого готелю біля соляних ванн, який би містив у собі ресторан та кафе. Львівські будівельні фірми Фроммер, Іммерданер та Ска долучилися до спорудження житла для «літників» поблизу цього бальнеологічного курорту³⁷.

Також велика увага надавалась транспортному сполученню до цього закладу. В 1911 р. уведений в дію окремий потяг, який відправлявся з с. Яремче до м. Делятин зранку о 8.15 і чекав дві години своїх пасажирів, які приїхали на лікувальні процедури у цьому бальнеологічному курорті³⁸. Такий маршрут був дуже зручним і надавав можливість великій кількості відпочивальників скористатись оздоровчими послугами.

Проте через два роки, як дізнаємося з польськомовної преси, сталися перші негаразди в обслуговуванні відвідувачів бальнеологічного курорту м. Делятин. Зокрема, відзначалося про бруд у купелевих ваннах та недостатнє очищення інгаляційних кабінки. На жаль, персонал закладу належним чином не встигав стежити за чистотою, бо його відвідуваність була надзвичайно високою (у 1911 р. відпочило дві тисячі осіб, і більшість з них користувались послугами соляних ванн та інгаляцій), а ціни за обслуговування відносно недорогими — по одній і дві корони за процедуру³⁹. Для усунення проблеми з брудом на бальнеологічному курорті в м. Делятин було вирішено скористатись послугами

фірми Софії Тавінської, яка мала навести порядок і чистоту в соляних ваннах. Фірма мала хорошу репутацію, адже навела порядок на курортах села Трускавець Дрогобицького повіту та термальних водах містечка Риманів Сяноцького повіту⁴⁰.

Ще один водолікувальний заклад напередодні Першої світової війни почав працювати в с. Ворохта Надвірнянського повіту. Так, у травні 1912 р. анонсувалося відкриття тут санаторію доктора Фр. Міхаліка⁴¹. Він спеціалізувався на лікуванні захворювань серцево-судинної та нервової (іпохондрії, неврастенії, істерії, неадекватної поведінки) систем. Наголошувалось, що санаторій особливо зацікавлений в пацієнтах, яким треба було відновитись після важкої розумової праці. У цьому закладі лікування могли пройти одночасно п'ятдесят пацієнтів і його порівнювали з санаторієм доктора Храпка в м. Закопане⁴². Взагалі с. Ворохту вважали дуже зручним населеним пунктом для початку туристичних мандрівок, які могли проходити аж до угорської частини кордону дуалістичної монархії, зокрема до містечка Керешмезе (нині селище Ясіня Ясінянської селищної територіальної громади Рахівського району Закарпатської обл.), з виходом на гірські вершини і масиви Близниця, Свидовець, Піп Іван у Мармароських Карпатах⁴³.

Існувала практика запрошення в санаторії для консультацій відомих лікарів. Зокрема, під час літнього сезону 1912 р. у водолікувальному закладі Градера консультації надавав лікар Померанзем, який перебував у с. Яремче на запрошення власника цього курорту⁴⁴.

Розвиток туристичного руху на Надвірнянщині почав розвиватись і в зимовий сезон, з'являлися готельні заклади, в яких було пічне опалення, що забезпечувало комфортне проживання відпочиваючим. Одним з таких закладів був «зразковий» пансіонат Макаревичів у с. Яремче, проживання в якому коштувало шість корон за особу, а гості могли розміститись у двадцяти шести просторах номерах. В іншому готелі, котрий розміщувався навпроти місцевого залізничного вокзалу, теж було кілька номерів, котрі опалювались⁴⁵. Власник цього готелю Болеслав Скшинський ретельно дбав про його репутацію. В 1910 р. у готелі був зроблений капітальний ремонт, після якого особливо вражала своєю зручністю велика тераса, де одночасно могло розміститись до двохсот осіб⁴⁶.

Перспективною у туристично-рекреаційному розвитку вважалася Косівщина. Задля формування транспортної інфраструктури планувалося прокладення залізниці Коломия — Косів. Газета «Народна Часопись» у 1907 р. повідомляла, що підприємець Зоннельфельд з м. Чернівці отримав дозвіл на розвідкові роботи щодо будівництва цієї залізничної гілки. Планувалося, що вона згодом з'єднається ще з однією залізничною гілкою, яка з боку Буковинської Гуцульщини мала бути прокладена до містечка Вижниця та продовжена понад річкою Черемош до с. Устеріки, а звідти, вздовж р. Чорний Черемош, до сіл Жаб'є і Буркут Косівського повіту. Висловлювалося сподівання, що «недоступне доси ядро нашої Чорногори стане тоді одним з найкрасніших місць для туристів, а мало uczaszany тепер Буркут стане людним місцем купельовим»⁴⁷.

Дійсно, с. Буркут вважався найдавнішою бальнеологічною здравницею Австро-Угорської імперії⁴⁸. Відомий український дослідник Гуцульщини Володимир Шухевич відзначав, що до 1848 р. в Буркуті був закладений «заклад купелевий» і десять приватних будинків, але під час революційних подій «весни народів» австрійські війська спалили ці споруди з побоювання, що там можуть переховуватись угорські повстанці. З 1851 р. буркутське джерело мінеральних вод, перебуваючи у державній власності, дуже занедбало⁴⁹. Але з часом водолікування в Буркуті почало відновлюватись. У 1884 р. в новому приміщенні санаторію були встановлені котли для підігріву води, а в 1889 р. впорядковано бювет з мінеральною водою⁵⁰.

Однак, незважаючи на цілющі властивості мінеральних вод, через проблему доїзду до курорту Буркут та нереалізованість проекту будівництва залізничної гілки сполучення, відвідуваність курорту була низькою. Так, за статистичними даними, у 1912 р. Буркут відвідало 315 осіб. Для порівняння, наповнюваність курортних закладів у с. Яремче в цей час становила 3600 осіб, у м. Делятин — 1371 особа⁵¹.

Загалом варто визнати, що у досліджуваний нами період у Косівському повіті не було такої кількості відпочинкових вілл чи санаторіїв, як в гірській частині Надвірнянського повіту Галицької Гуцульщини. Традиційно «літники» зупинялись для відпочинку в садибах місцевих жителів. Особливою популярністю серед української інтелігенції користувалось мальовниче гірське село Криворівня Косівського повіту. Поряд з іншою її популярною назвою «українські Афіни», вона у той час отримала славу «українського Закопане». «Як до Закопане їздять віддавна жителі всіх частин Польщі, — писала «Народна Часопись» в серпні 1912 р., — так до Криворівні починають їздити ся на літо Українці з властивої України, стрічаючи ся з галицькими і буковинськими Українцями»⁵². Михайло Грушевський вперше досягнув чари села Криворівня в 1902 р., захоплений яскравими

розповідями своїх колег-однодумців Івана Франка та Володимира Гнатюка, які відкрили мальовничу красу цього села для себе наприкінці XIX ст.⁵³

Оздоровчо-туристичний промисел в Галицькій Гуцульщині на фоні малоземелля і безробіття заслуговував на особливу увагу, оскільки формував нові джерела прибутку для жителів Українських Карпат⁵⁴. Місцеве населення займалось продажем ягід та грибів відпочиваючим, це вважалося одним із засобів утримання найбідніших гуцульських родин. Проте інколи заможні власники земельних угідь забороняли гуцулам ходити до куплених ними ділянок лісу з побоювання, що це буде заважати їхньому полюванню, зокрема на оленів. На це скаржились навіть самі «літники», оскільки заборона відвідувати ліс часто призводила до подорожчання ягід та грибів⁵⁵.

З іншого боку, цей мальовничий край мали нагоду відвідати особи королівської крові та чисельна аристократія. Восени 1908 р. в околицях с. Татарів Надвірнянського повіту відбулось полювання на «оленів та інших великих звірів», в якому брали участь архипринцеса Марія-Терезія, князь Браганса, князь Ліхтенштейн та інші високопосадовці, після чого залізничним потягом повернулися до столиці імперії м. Відня. Того ж року в околицях с. Гринява Косівського повіту на полюванні перебував архикнязь Леопольд Сальватор, генеральний інспектор артилерії⁵⁶. З метою підготовки до проведення виставки домашнього промислу в м. Коломійі низку автомобільних поїздок на Яремчанщину в червні 1912 р. здійснили престолонаслідник архикнязь Кароль Франц-Йосиф та архикнягиня Зіта. Одного разу під час однієї з таких подорожей високоповажні гості взяли в салон автомобіля місцевого жителя. З цього приводу невідомий дописувач газети «Діло» резюмував: «Раз перевіз архикнязь одного Гуцула своїм самоходом з Яремча до Микуличина. Гуцул, який перший раз їхав самоходом, не годен був надивуватись такій їзді, а знов архикнягиня, що їхала побіч Гуцула, бо функції шофера сповняв сам архикнязь, не годна була натішитись мімікою нашого добродушного Гуцула»⁵⁷.

Розвиток оздоровчо-рекреаційного руху спонукав до видання спеціальних путівників, які мали допомогти чисельним відпочивальникам орієнтуватись у Східних Карпатах⁵⁸.

На жаль, події Першої світової війни призупинили туристичний розвиток краю, у полум'ї воєнних подій була знищена велика кількість рекреаційних закладів, а поступове відновлення курортно-санаторного обслуговування розпочалось лише у 1920-х рр.

Висновки. Отже, незважаючи на периферійне розташування Галицької Гуцульщини в складі Австро-Угорщини, її віддаленість від основних центрів суспільно-політичного і культурного життя імперії, ця територія поступово та впевнено розвивалась, привертаючи до себе увагу не тільки як колоритний гуцульський край з власним світоглядом та особливими звичаями й традиціями, а й як такий, який мав успішні перспективи соціально-економічного розвитку, зокрема у туристичній галузі. Каталізатором цього процесу стало відкриття в 1894 р. залізничної гілки Станиславів — Вороненка, який сполучив важкодоступні гірські райони Галицької Гуцульщини з тогочасним, як тоді вважалося, цивілізованим світом. Цей світ, вражений первинною красою Карпатських гір і користуючись перевагами зручного логістичного сполучення, який надала адміністрація залізниць Австро-Угорської імперії, одразу ж почав втілювати ідеї свого економічного зростання цього регіону Українських Карпат. Територія, що була розташована вздовж нової залізничної гілки, стала об'єктом уваги заможних інвесторів, які поспішили вкласти свої кошти в різноманітні проекти, котрі стосувались розбудови курортно-відпочинкових закладів і відповідної інфраструктури, що була покликана задовольнити найрізноманітніші потреби вибагливих відпочивальників. Розбудова бальнеологічних курортів у м. Делятин та с. Буркут, наявність водолікувальних санаторіїв у селах Яремче, Татарів та Ворохта, консультування в них відомих лікарів, прокладання численних гірських маршрутів різного рівня складності, функціонування різноманітних туристичних притулків, надання послуг харчування, існування продуманої системи акційних знижок на квитки на потяги як в літній, так і в зимовий період, приваблювали все більшу кількість відпочиваючих, приносячи чималі кошти власникам вілл і санаторіїв, одночасно спонукаючи владу покращувати наявну інфраструктуру. Місцеве населення теж брало активну участь у розбудові туристично-рекреаційної мережі краю, зокрема продаючи відпочивальникам продукти харчування чи надаючи послуги гужового транспорту, а також працюючи в пансіонатах і санаторіях.

¹ *Зъ Карпатъ Коломыйскихъ. I. Зъ Красноилю до Буркута* [From the Kolomyia Carpathians. I. From the village of Krasnoylyla to Burkut], in «Зоря», 1880, 1 сѣчня, ч. 1, с. 9.

² Г. Хоткевич, *Гуцули й Гуцульщина. Репринтне видання. З друкарні «Свободи» 1920* [Hutsuls and Hutsulshchyna. Reprint edition. From the «Svoboda» printing house, 1920], Косів, Писаний камінь, 2008, с. 7.

³ В. Шухевич, *Гуцульщина: в 5 частинах* [Hutsul region: in 5 parts], Харків, Видавець Олександр Савчук, 2018, 1217 с.

- ⁴ M. Orłowicz, *Turystyka w Karpatach Polskich* [Tourism in the Polish Carpathians], Warszawa, Wyd. Min. Komunikacji, 1955, 320 s.
- ⁵ S. Lewicki, M. Orłowicz, T. Prachil, *Przewodnik po zdrowiskach i miejscowościach klimatycznych Galicji* [Guide to resorts and climatic towns of Galicia], Lwow, 1912, 108 s.
- ⁶ В. Клапчук, *Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX — перша третина XX ст.)* [Hutsul region and Hutsuls: economy and folk crafts (second half of the 19th — first third of the 20th century)], Львів, Івано-Франківськ, Фоліант, 2009, 508 с.
- ⁷ М. Мовна, *Путівники долиною Пруту у дзеркалі часу (кінець XIX — початок XX ст.)* [Guidebooks by Prut valley in mirror of time (at the end of XIX — beginning of XX cent.)], in «Народознавчі зошити», 2020, № 5 (155), с. 1064–1070.
- ⁸ С. Панькова, *Літні вакації Михайла Грушевського у Криворівні* [Mykhailo Hrushevskyi's summer vacations in the village of Kryvorivnya], in «Український археографічний щорічник», Київ, Наукова думка, 2007, вип. 12, с. 826–833.
- ⁹ J. Karłón, *Oddział Lwowski Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego 1883–1939* [Lviv Branch of the Polish Tatra Society 1883–1939], Kraków, 2021, 252 s.
- ¹⁰ В. Клапчук, *Курортна справа Галичини* [Health resort industry of Galicia], in «Карпатський край: наукові студії з історії, культури, туризму», 2014, вип. 2 (5): липень–грудень, с. 127–146; В. Клапчук, *Рекреаційне господарство Галичини у першій третині XX ст.* [Recreational facilities in Galicia in the first third of XX cent.], in «Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи», Івано-Франківськ, Фоліант, 2010, вип. 2, с. 3–18; В. Клапчук, *Бальнеологічний курорт Делятин у 1875–1939 рр.* [Balneological resort of Delyatin in 1875–1939], in «Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи», Івано-Франківськ, Фоліант, 2010, вип. 2, с. 138–143.
- ¹¹ *Listy z Kraju. Kołomyja* [Letters from the region. The city of Kolomyia], in «Kurjer Lwowski», 1895, 14 lipca, no. 193, s. 2.
- ¹² В. Клапчук, *Курортна справа Галичини*, с. 134.
- ¹³ *Listy z Kraju. Kołomyja*, s. 2.
- ¹⁴ *Wycieczki w gory. Kronika* [Trips to the mountains. Chronicle], in «Kurjer Stanisławowski», 1905, 2 lipca, № 1032, s. 2.
- ¹⁵ *Wycieczki w gory. Kronika* [Trips to the mountains. Chronicle], in «Kurjer Stanisławowski», 1905, 30 lipca, № 1036, s. 3.
- ¹⁶ «Z bruku...» *jaremczańskiego* [«From the cobblestones...» Yaremche], in «Kurjer Stanisławowski», 1905, 30 lipca, № 1036, s. 2.
- ¹⁷ *Новинки. Зелізна катастрофа. На стації Лоевій за Надвірною...* [Noveltys. Railway disaster. At Loyeva station outside the town of Nadvirna...], in «Діло», 1910, 2 серпня (20 липня), ч. 169, с. 5.
- ¹⁸ *Новинки. Про залізничу катастрофу в Лоевій...* [Noveltys. About the railway disaster in the village of Loeva...], in «Діло», 1910, 3 серпня (21 липня), ч. 170, с. 6.
- ¹⁹ *Trzeci pociąg do Worochty* [The third train to the village of Vorokhta], in «Kurjer Stanisławowski», 1905, 16 lipca, № 1034, s. 2.
- ²⁰ *Z Jaremcza. Kronika* [From the village of Yaremche. Chronicle], in «Kurjer Stanisławowski», 1908, 6 września, № 1200, s. 3.
- ²¹ *Повінь* [Flood], in «Діло», 1900, 4(17) липня, ч. 148, с. 2.
- ²² В. Клапчук, *Курортна справа Галичини*, с. 143.
- ²³ *Jaremcze* [Yaremche village], in «Kurjer Stanisławowski», 1897, 30 czerwca, № 51, s. 4.
- ²⁴ *Z wycieczek wakacyjnych. Jaremcze, 28 lipca* [From the holiday weekend. Yaremche village, July 28], in «Nowa Reforma», 1902, 2 sierpnia, № 176, s. 2.
- ²⁵ *Z letnich wywczasów. Jaremcze w lipcu* [From summer vacation. Yaremche village in July], in «Gazeta Lwowska», 1907, 6 sierpnia, № 178, s. 5.
- ²⁶ *Sanatorium dla piersiowo chorych we wschodniej Galicji* [Sanatorium for chest cancer patients in Eastern Galicia], in «Kurjer Stanisławowski», 1904, 18 grudnia, № 1004, s. 2.
- ²⁷ *Sanatorium w Dorze* [Sanatorium in the village of Dora], in «Kurjer Stanisławowski», 1904, 25 grudnia, № 1005, s. 1.
- ²⁸ S. Lewicki, M. Orłowicz, T. Prachil, *Przewodnik po zdrowiskach i miejscowościach klimatycznych Galicji* [Guide to resorts and climatic towns of Galicia], Lwow, 1912, s. 14.
- ²⁹ *Z Jaremcza* [From the village of Yaremche], in «Kurjer Stanisławowski», 1908, 21 czerwca, № 1189, s. 1.
- ³⁰ *Jaremcze w kwietniu. Korespondencja* [The village of Yaremche in April. Correspondence], in «Kurjer Stanisławowski», 1908, 19 kwietnia, № 1180, s. 2.
- ³¹ В. Клапчук, *Курортна справа Галичини*, с. 143.
- ³² *Tatarow. Korespondencje* [Tatariv village. Correspondence], in «Kurjer Stanisławowski», 1904, 31 lipca, № 984, s. 2.
- ³³ *Nowa stacja telegrafu. Kronika* [New telegraph station. Chronicle], in «Kurjer Stanisławowski», 1900, 25 listopada, № 792, s. 3.
- ³⁴ *Zakład wodolecznicy dr. R. Zurakowskiego w Tatarowie* [Dr. R. Zhurakovsky's Hydrotherapy Center in the village of Tatariv], in «Kurjer Stanisławowski», 1911, 16 lipca, № 1340, s. 2.
- ³⁵ В. Клапчук, *Бальнеологічний курорт Делятин у 1875–1939 рр.*, с. 138.
- ³⁶ *Poświęcenie łaźni solankowych w Delatynie* [Consecration of brine baths in the town of Delyatyn], in «Kurjer Stanisławowski», 1910, 22 maja, № 1289, s. 1; *Poświęcenie łaźni solankowych w Delatynie* [Consecration of brine baths in the town of Delyatyn], in «Kurjer Stanisławowski», 1910, 29 maja, № 1290, s. 1.
- ³⁷ *Stacja klimatyczna w Delatynie* [Climate station in the town of Delyatyn], in «Kurjer Stanisławowski», 1911, 11 czerwca, № 1344, s. 3.

- ³⁸ *Stacja klimatyczna w Delatynie*, s. 2.
- ³⁹ *Kapiele solankowe w Delatynie* [Salt baths in the town of Delyatyn], in «Kurjer Stanisławowski», 1912, 7 lipca, № 1400, s. 1.
- ⁴⁰ *Korespondencja. Delatyn* [Correspondence. The town of Delyatyn], in «Kurjer Stanisławowski», 1913, 20 czerwca, № 1450, s. 1.
- ⁴¹ *Sanatorjum w Worochcie* [Sanatorium in the village of Vorokhta], in «Kurjer Stanisławowski», 1912, 26 maja, № 1394, s. 3.
- ⁴² *Sanatorjum dra Michalika w Worochcie* [Dr. Mikhaliuk's Sanatorium in the village of Vorokhta], in «Kurjer Stanisławowski», 1912, 7 lipca, № 1400, s. 3.
- ⁴³ *Nasze szlaki turystyczne* [The best tourist routes], in «Nasza Turystyka», 1913, 15 września, № 18, s. 1.
- ⁴⁴ *Jaremcze. Jakiem ono jest* [The village of Yaremche. What is it like?], in «Kurjer Stanisławowski», 1912, 21 lipca, № 1402, s. 1.
- ⁴⁵ *Korespondencja. Jaremcze* [Correspondence. Village of Yaremche], in «Kurjer Stanisławowski», 1910, 9 stycznia, № 1270, s. 1.
- ⁴⁶ *Z naszych gór. Jaremcze* [From our mountains. Yaremche village], in «Kurjer Stanisławowski», 1910, 9 czerwca, № 1291, s. 1.
- ⁴⁷ *Новинки. Залізниця Коломия — Косів* [Noveltys. Railway Kolomyia — Kosiv], in «Народна Часопись», 1907, 8 червня (26 мая), ч. 118, с. 2.
- ⁴⁸ С. Заборняк, Б. Мицкан, Т. Мицкан, Б. Лісовський, *Лікувально-оздоровчий і рекреаційний потенціал Підкарпаття (1826–1939 рр.)* [Medical, health and recreational potential of Subcarpathia (1826–1939)], in «Вісник Прикарпатського університету. Фізична культура», 2018, вип. 30, с. 44.
- ⁴⁹ В. Шухевич, *Гуцульщина: в 5 частинах*, с. 58.
- ⁵⁰ В. Кляпчук, *Курортна справа Галичини*, с. 134.
- ⁵¹ S. Lewicki, M. Orłowicz, T. Prachil, *Przewodnik po zdrowiskach i miejscowościach klimatycznych Galicji*, s. 19.
- ⁵² *Новинки. Українське Закопане* [Noveltys. Ukrainian Zakopane], in «Народна Часопись», 1912, 30 липня (7 серпня), ч. 185, с. 3.
- ⁵³ С. Панькова, *Літні вакації Михайла Грушевського у Криворівні*, с. 826.
- ⁵⁴ В. Кляпчук, *Рекреаційне господарство Галичини у першій третині XX ст.*, с. 5.
- ⁵⁵ *Korespondencja. Jaremcze* [Correspondence. Village of Yaremche], in «Kurjer Stanisławowski», 1907, 14 lipca, № 1140, s. 2.
- ⁵⁶ *Polowanie w Tartarowie* [Hunting in the village of Tatariv], in «Kurjer Stanisławowski», 1908, 11 października, № 1205, s. 2.
- ⁵⁷ *З життя архикняжої пари в Коломії* [From the life of the archduke couple in the city of Kolomyia], in «Діло», 1912, 16 (3) липня, ч. 158, с. 4.
- ⁵⁸ М. Мовна, *Путівники долиною Пруту у дзеркалі часу (кінець XIX — початок XX ст.)*, с. 1064–1070.

References

- Jaremcze [Yaremche village], in «Kurjer Stanisławowski», 1897, 30 czerwca, № 51, s. 4.
- Jaremcze. Jakiem ono jest [The village of Yaremche. What is it like?], in «Kurjer Stanisławowski», 1912, 21 lipca, № 1402, s. 1.
- Jaremcze w kwietniu. Korespondencja [The village of Yaremche in April. Correspondence], in «Kurjer Stanisławowski», 1908, 19 kwietnia, № 1180, s. 2.
- Kapiele solankowe w Delatynie [Salt baths in the town of Delyatyn], in «Kurjer Stanisławowski», 1912, 7 lipca, № 1400, s. 1.
- Kapłon J., Oddział Lwowski Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego 1883–1939 [Lviv Branch of the Polish Tatra Society 1883–1939], Kraków, 2021, 252 s.
- Khotkevych H., Hutsuly y Hutsulshchyna. Repryntne vydannia. Z drukarni «Svobody» 1920 [Hutsuls and Hutsulshchyna. Reprint edition. From the «Svoboda» printing house, 1920], Kosiv, Pysanyi kamin, 2008, 39 s.
- Klapchuk V., Balneolohichniy kurort Deliatyn u 1875–1939 rr. [Balneological resort of Delyatin in 1875–1939], in «Rekreatsiyni potentsial Prykarpattia: istoriia, suchasnyi stan, perspektyvy», Ivano-Frankivsk, Foliant, 2010, vyp. 2, s. 138–143.
- Klapchuk V., Hutsulshchyna ta hutsuly: ekonomika i narodni promysly (druha polovyna XIX — persha tretyna XX st.) [Hutsul region and Hutsuls: economy and folk crafts (second half of the 19th — first third of the 20th cent.)], Ivano-Frankivsk, Foliant, 2009, 508 s.
- Klapchuk V.M., Kurortna sprava Halychyny [Health resort industry of Galicia], in «Karpatskyi kraj: naukovy studii z istorii, kultury, turizmu», 2014, vyp. 2 (5): lypen–hruden, s. 127–146.
- Klapchuk V., Rekreatsiine hospodarstvo Halychyny u pershii tretyni XX st. [Recreational facilities in Galicia in the first third of XX cent.], in «Rekreatsiyni potentsial Prykarpattia: istoriia, suchasnyi stan, perspektyvy», Ivano-Frankivsk, Foliant, 2010, vyp. 2, s. 3–18.
- Korespondencja. Delatyn [Correspondence. The town of Delyatyn], in «Kurjer Stanisławowski», 1913, 20 czerwca, № 1450, s. 1.
- Korespondencja. Jaremcze [Correspondence. Village of Yaremche], in «Kurjer Stanisławowski», 1907, 14 lipca, № 1140, s. 2.
- Korespondencja. Jaremcze [Correspondence. Village of Yaremche], in «Kurjer Stanisławowski», 1910, 9 stycznia, № 1270, s. 1.
- Lewicki S., Orłowicz M., Prachil T., *Przewodnik po zdrowiskach i miejscowościach klimatycznych Galicji* [Guide to resorts and climatic towns of Galicia], Lwow, 1912, 108 s.
- Listy z Kraju. Kołomyja [Letters from the region. The city of Kolomyia], in «Kurjer Lwowski», 1895, 14 lipca, № 193, s. 2.

16. Movna M., Putivnyky dolynoiu Prutu u dzerkali chasu (kinets XIX — pochatok XX st.) [Guidebooks by Prut valley in mirror of time (at the end of XIX — beginning of XX century)], in «Narodoznavchi zoshyty», 2020, № 5 (155), s. 1064–1070.
17. Nacze szlaki turystyczne [The best tourist routes], in «Nasza Turystyka», 1913, 15 września, № 18, s. 1.
18. Novynky. Pro zeliznychu katastrofu v Loievii... [Noveltys. About the railway disaster in the village of Loieva...], in «Dilo», 1910, 3 serpnia (21 lypnia), ch. 170, s. 6.
19. Novynky. Ukrainske Zakopane [Noveltys. Ukrainian Zakopane], in «Narodna Chasopys», 1912, 30 lypnia (7 serpnia), ch. 185, s. 3.
20. Novynky. Zaliznytsia Kolomyia — Kosiv [Noveltys. Railway Kolomyia — Kosiv], in «Narodna Chasopys», 1907, 8 chervnia (26 maia), ch. 118, s. 2.
21. Novynky. Zeliznycha katastrofa. Na statsyi Loievii za Nadvirnoi... [Noveltys. Railway disaster. At Loyeva station outside the town of Nadvirna...], in «Dilo», 1910, 2 serpnia (20 lypnia), ch. 169, s. 5.
22. Nowa stacja telegrafu. Kronika [New telegraph station. Chronicle], in «Kurjer Stanisławowski», 1900, 25 listopada, № 792, s. 3.
23. Orłowicz M., Turystyka w Karpatach Polskich [Tourism in the Polish Carpathians], Warszawa, Wyd. Min. Komunikacji, 1955, 320 s.
24. Pankova S., Litni vakatsii Mykhaila Hrushevskoho u Kryvorivni [Mykhailo Hrushevskyi's summer vacations in the village of Kryvorivnya], in «Ukrainskyi arkhieohrafichnyi shchorichnyk», Kyiv, Naukova dumka, 2007, vyp. 12, s. 826–833.
25. Polowanie w Tartarowie [Hunting in the village of Tatariv], in «Kurjer Stanisławowski», 1908, 11 październik, № 1205, s. 2.
26. Poświęcenie łązienek solankowych w Delatynie [Consecration of brine baths in the town of Delyatyn], in «Kurjer Stanisławowski», 1910, 22 maja, № 1289, s. 1.
27. Poświęcenie łązienek solankowych w Delatynie [Consecration of brine baths in the town of Delyatyn], in «Kurjer Stanisławowski», 1910, 29 maja, № 1290, s. 1.
28. Povin [Flood], in «Dilo», 1900, 4 (17) lypnia, ch. 148, s. 2.
29. Sanatorjum dla piersiowo chorych we wschodniej Galicji [Sanatorium for chest cancer patients in Eastern Galicia], in «Kurjer Stanisławowski», 1904, 18 grudzień, № 1004, s. 2.
30. Sanatorjum dra Michalika w Worochcie [Dr. Mikhalik's Sanatorium in the village of Vorokhta], in «Kurjer Stanisławowski», 1912, 7 lipca, № 1400, s. 1–3.
31. Sanatorjum w Dorze [Sanatorium in the village of Dora], in «Kurjer Stanisławowski», 1904, 25 grudzień, № 1005, s. 1.
32. Sanatorjum w Worochcie [Sanatorium in the village of Vorokhta], in «Kurjer Stanisławowski», 1912, 26 maja, № 1394, s. 3.
33. Shukhevykh V.O., Hutsulshchyna: v 5 chastynakh [Hutsul region: in 5 parts], Kharkiv, Vydavets Oleksandr Savchuk, 2018, 1217 s.
34. Stacja klimatyczna w Delatynie [Climate station in the town of Delyatyn], in «Kurjer Stanisławowski», 1911, 11 czerwca, № 1344, s. 2–3.
35. Tartarow. Korespondencje [Tatariv village. Correspondence], in «Kurjer Stanisławowski», 1904, 31 lipca, № 984, s. 1–2.
36. Trzeci pociąg do Worochty [The third train to the village of Vorokhta], in «Kurjer Stanisławowski», 1905, 16 lipca, № 1034, s. 2.
37. Wycieczki w gory. Kronika [Trips to the mountains. Chronicle], in «Kurjer Stanisławowski», 1905, 2 lipca, № 1032, s. 2.
38. Wycieczki w gory. Kronika [Trips to the mountains. Chronicle], in «Kurjer Stanisławowski», 1905, 30 lipca, № 1036, s. 3.
39. «Z bruku...» jaremczańskiego [«From the cobblestones...» Yaremche], in «Kurjer Stanisławowski», 1905, 30 lipca, № 1036, s. 2.
40. Z Jaremcza [From the village of Yaremche], in «Kurjer Stanisławowski», 1908, 21 czerwca, № 1189, s. 1.
41. Z Jaremcza. Kronika [From the village of Yaremche. Chronicle], in «Kurjer Stanisławowski», 1908, 6 września, № 1200, s. 3.
42. Z Karpat Kolomyjskykh. I. Z Krasnoily do Burkuta [From the Kolomyia Carpathians. I. From the village of Krasnoyllia to Burkut], in «Zoria», 1880, 1 sichnia, ch. 1, s. 8–9.
43. Z letnich wywczasów. Jaremcze w lipcu [From summer vacation. Yaremche village in July], in «Gazeta Lwowska», 1907, 6 sierpnia, № 178, s. 5.
44. Z naszych gór. Jaremcze [From our mountains. Yaremche village], in «Kurjer Stanisławowski», 1910, 9 czerwca, № 1291, s. 1.
45. Z wycieczek wakacyjnych. Jaremcze, 28 lipca [From the holiday weekend. Yaremche village, July 28], in «Nowa Reforma», 1902, 2 sierpnia, № 176, s. 2.
46. Z zhytia arkhyniazhoi pary v Kolomyi [From the life of the archduke couple in the city of Kolomyia], in «Dilo», 1912, 16 (3) lypnia, ch. 158, s. 4.
47. Zaborniak S., Mytskan B., Mytskan T., Lisovsky B., Likuvalno-ozdorovchyi i rekreatsiinyi potentsial Pidkarpattia (1826–1939 rr.) [Medical, health and recreational potential of Subcarpathia (1826–1939)], in «Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Fizychna kultura», 2018, vyp. 30, s. 34–51.
48. Zakład wodolecznicy dr. R. Zurakowskiego w Tatarowie [Dr. R. Zhurakovsky's Hydrotherapy Center in the village of Tatariv], in «Kurjer Stanisławowski», 1911, 16 lipca, № 1340, s. 2.